

Recensie in *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* (TGV) over: *Het kwaad, reflecties op de zwarte zijde van ons bestaan*, Skandalon 2011, ISBN 9789490708368, pp. 263, € 22,50

Hoogleraar godsdienstfilosofie Anton van Harskamp is in 2011 met emeritaat gegaan, na een academische carrière in achtereenvolgens Nijmegen en Amsterdam. Bij die gelegenheid is hem deze bundel aangeboden, met de titel *Het kwaad, reflecties op de zwarte zijde van ons bestaan*. Een Festschrift voor iemand voor wie het kwaad altijd een belangrijk thema is geweest. Bert Musschenga en Bettine Siertsema hebben de redactie voor hun rekening genomen. De bundel heeft twee hoofddelen. Het eerste, *Oorsprong van het kwaad*, gaat met name over de oorsprong van het kwaad en de relatie met het goede. En daarom onder andere over de vraag wat dat eigenlijk is: het kwaad. Is het een entiteit op zich? Of is het, in lijn met Augustinus' *privatio boni*, iets dat alleen in afgeleide zin bestaat? In het tweede, *Cultuur en de omgang met het kwaad*, specifiek kwaad en de omgang ermee en de verbeelding ervan in film en literatuur. Zeventien auteurs leveren een bijdrage, allemaal oud-collega's en promovendi van Van Harskamp.

Het kader van een recensie is te krap om alle auteurs de revue te laten passeren, daarom volsta ik met enkele impressies. Häring (1937) opent de bundel met een essay met een problematisering van de antieke metafysiek, die de werkelijkheid probeerde te vangen in polaire begrippen, zoals zijn en niets, geest en materie, het goede en het kwade. De idee daarbij is, dat het zijn en het goede fundamenteel één zijn. Deze overzichtelijkheid blijkt onhoudbaar: waarheid is eerder te vinden in het concreet benoemen en analyseren van kwaad. Beter de disharmonie in het gezicht kijken dan een omvattende harmonie te postuleren – en zo het concrete kwaad en het concrete lijden als het ware te abstraheren. Borgman (1957) gaat een andere weg: hij probeert de notie van het kwaad als *privatio boni* juist in ere te herstellen. Hij doet dat voluit als theoloog, en in gesprek met o.a. Camus. Zo wordt in het eerste hoofddeel, *Oorsprong van het kwaad*, vanuit verschillende invalshoeken geprobeerd zicht te krijgen op wat kwaad eigenlijk is, en waarom dan wel. Filosofie, theologie, cultuurgeschiedenis – het wordt allemaal in stelling gebracht om dat doel – niet te bereiken maar – te benaderen. Afgerond wordt met een beschouwing over het morele gehalte van de natuur (Jan Boersema, 1947) Kunnen dieren dan bijvoorbeeld rechtsobject of zelfs rechtssubject zijn?

Is het eerste hoofddeel voornamelijk fundamenteel wijsgerig en theologisch, in het tweede wordt ingegaan op culturele representaties van de vragen die zich opdringen in het denken over het kwaad. De bijdragen zijn hier meer divers. Onderwerpen o.a.: de vraag naar het kwaad in de gothic scene (v.d. 66 *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* | jaargang 15 | nr 68 Velde, 1960) salafisme (Martijn de Koning, 1972) en een essay over het rechtsgeding tegen God (Siertsema, 1955). Siertsema licht ik eruit, omdat ik zo uitkom bij wat ik van de bundel vind. Haar bijdrage is voor mij namelijk een van de essays waar ik werkelijk van onder de indruk was. Zelfs af en toe een tikje overstuur – en zo hoort dat als men werkelijk over kwaad nadenkt. Dat geldt ook voor Mussenga's *Hoe menselijk is het kwaad?* De beide redacteurs alleen al zijn en goede reden deze bundel te lezen en te overdenken.

Maar vooral in het tweede hoofddeel staan artikelen die amper in het geheel van de bundel passen. Sommige wel interessant, leuk om te lezen, maar eerder passend in de weekendbijlage van een krant. Dat geldt a fortiori voor het artikel van Drees (*Vulkanen en vruchtbaarheid*): dat vond ik in dit kader ronduit oppervlakkig. Dat neemt niet weg dat ik dit boek intensief heb gelezen. En weer eens intensief aan het nadenken over kwaad ben gezet. Intensief over kwaad nadenken heeft me beslist goed gedaan.

Hendrik Jan Nieuwenhuis, voormalig redactielid TGV